

DE OUDE GEMEENTEWAPENS VAN DE BILT, MAARTENSDIJK, ACHTTIENHOVEN EN WESTBROEK

Jan van der Heijden

Onderstaande tekst werd eerder uitgegeven door de gemeente De Bilt ter gelegenheid van de Mathildedag 2001.

Op 1 januari 2001 werden de gemeenten De Bilt en Maartensdijk samengevoegd tot de gemeente De Bilt. Aan deze nieuwe vorm van gemeente werd op 4 december 2000 bij Koninklijk Besluit met ingang van 1 januari 2001 een gemeentewapen verleend. De oude gemeentewapens van De Bilt en Maartensdijk kwamen te vervallen.

Voor 1954 hadden de voormalige gemeenten Achttienhoven en Westbroek ook een wapen. Deze wapens kwamen te vervallen toen beide gemeenten werden samengevoegd tot de gemeente Westbroek. De nieuw gevormde gemeente Westbroek heeft toen geen nieuw wapen aangevraagd en werd enkele jaren later grotendeels bij Maartensdijk gevoegd.

Deze notitie beoogt de herkomst van de vier oude gemeentewapens te beschrijven. We hebben daarbij dankbaar gebruik gemaakt van de bestaande literatuur.

Er is geen grondige archiefstudie verricht. De notitie gaat ook stilzwijgend voorbij aan een aantal complicerende details. De auteur is redelijk bekend met de geschiedenis van De Bilt; hij heeft zich echter niet eerder verdiept in het verleden van Maartensdijk, Achttienhoven en Westbroek.

Het zoeken naar de herkomst van de gemeentewapens voert ons terug naar de tijd dat er nog geen gemeenten bestonden, naar de tijd van de ontginning van de oostelijke Vechtstreek en het ontstaan van gerechten en heerlijkheden.

De ontginning

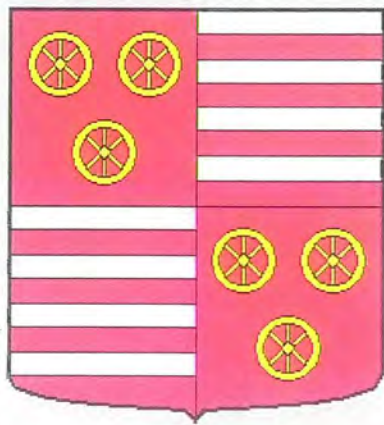
Het grondgebied van de nieuwe gemeente ligt ten noorden en oosten van de Kromme Rijn en de Vecht. Het maakt deel uit van een groot gebied dat aan het begin van de twaalfde eeuw bestond uit hoogveen, moeras en broekland. Op een smalle strook langs de beide rivieren lagen de oeverwallen van zand- en kleigrond, waarvan delen reeds in cultuur gebracht waren en waarop ook enige bewoning was. Het uitgestrekte achterland was echter te nat om op te kunnen leven. Met zekere regelmaat zorgden overstromingen van de rivieren voor nog grotere wateroverlast. Niet dat iemand daar last van had, want het gebied was onbewoond. Het zal een fraai natuurlandschap hebben gevormd. Het gebied was eigendom van de bisschop van Utrecht. Vanaf ca. 1085 begonnen de bisschoppen mogelijkheden te zoeken om ook de uitgestrekte lage delen van dit grondbezit in cultuur te brengen. Daar was geld mee te verdienen. Er was echter een groot probleem. De waterstand van de rivieren was zodanig hoog, dat het onmogelijk was het water uit de veenlanden af te laten vloeien. Dat veranderde in 1122. In de zomer van dat jaar werd bij Wijk bij Duurstede een dam in de Kromme Rijn gelegd. Het initiatief werd genomen door bisschop Godebald. Het water van de Rijn stroomde niet meer de Kromme Rijn in en het waterpeil van de Kromme Rijn en daarmee ook de Vecht daalde aanzienlijk. Hierdoor werd het mogelijk om de venen en broeklanden te ontwateren en de wildernis om te vormen tot cultuurgronden.

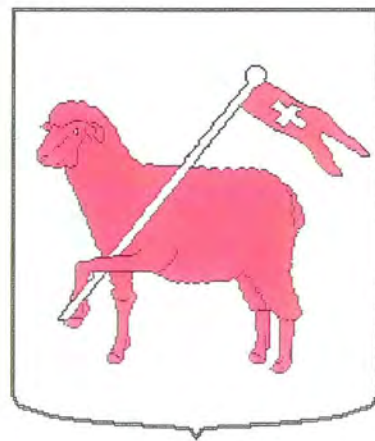
wapen De Bilt

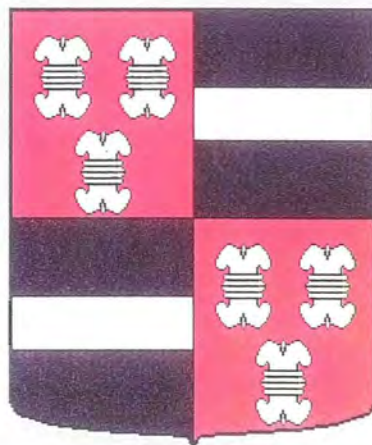
wapen Maartensdijk

wapen Oostveen

wapen Achttienhoven

wapen Westbroek

Wie de topografische kaarten van het begin van de twintigste eeuw bestudeert ziet op enige afstand van de Kromme Rijn en de Vecht een dijk met wetering lopen die zich uitstrekt van Oostbroek tot voorbij Breukelerveen. We lezen de namen: Hoofddijk, Ezelsdijk, Kwakeldijk, Groene Weg en Zogdijk. Deze dijk vormde de grens tussen het 'oude land' met de oeverwallen en het natte te ontginnen binnenland. Dwars op deze dijk werden afwateringssloten gegraven. Op enige afstand van deze dijk werd een tweede dijk aangelegd om te voorkomen dat het water vanuit het noorden het te ontginnen gebied instroomde.

Op de eerdergenoemde topografische kaarten draagt deze dijk de namen Voordorpsdijk, Gageldijk en Heerenweg. Tussen de eerste dijk en de Vecht werden weteringen gegraven, om het overtollige water tussen de dijken af te laten vloeien. Nadat het waterpeil tussen beide dijken voldoende was gezakt kon men beginnen met het in cultuur brengen van de grond. Het ontgonnen land kreeg de bestemming akkerbouw. Na verloop van tijd werd de tweede dijk gebruikt als basis om op dezelfde wijze met dwarssloten en een derde dijk de ontginning naar het noorden voort te zetten. Zo werd op systematische wijze het hele gebied drooggelegd en in cultuur gebracht. De uiterste noordgrens, zo ongeveer bij De Vuurse, het Gooiersbos en de Hollandse Rading, werd pas in de vijftiende en zestiende eeuw bereikt. Soms werd de ontginning voorafgegaan door turfwinning, vooral in de noordelijk gelegen delen.

De Utrechtse bisschop was aanvankelijk eigenaar van alle grond. Bij hem berustte ook het overheidsgezag en het recht op het heffen van tijns en tienden. Die rechten waren natuurlijk niet veel waard zolang het gebied niet ontgonnen was. Na ontginning kon dit een belangrijke bron van inkomsten vormen. Bij hem lag het initiatief van de grote ontginningsoperatie. Het gebied werd in negen

ontginningsstukken verdeeld (waarvan zes op De Bilts grondgebied). Sommige delen werden geschonken aan kerkelijke instellingen. Andere delen werden ontgonnen door ontginningsconcessies te verlenen aan particulieren. Dit gebeurde op basis van een contract waarbij deze personen de grond, de rechtsmacht en soms het recht op de tijns en tienden in leen kregen van de bisschop. Uiteraard tegen betaling. Deze verdeling in ontginningseenheden vormde de basis voor de latere gerechten en heerlijkheden.

Van oost naar west kunnen we de volgende ontginningseenheden en latere gerechten onderscheiden:

Oostbroek (De Bilt)

Overdevecht (De Bilt)

Herbertskop (Maartensdijk)

Oostveen (Maartensdijk)

Achttienhoven

Westbroek

Maarsseveen

Tienhoven

Breukelerveen

Een aantal van deze ontginningsstroken kwamen in handen van kerkelijke instellingen (onder meer Oostbroek, Oostveen en Achttienhoven). Er werden ook ontginningsconcessies verleend aan particulieren (als Overdevecht, Herbertskop en Oostbroek).

Voor het hele gebied geldt dat de ontginning kort na 1122 op gang kwam en dat de verschillende partijen niet onafhankelijk van elkaar konden opereren. Voor een goed afwateringssysteem was samenwerking noodzakelijk.

Gemeentewapens

De Hoge Raad van Adel plaatste in de Staatscourant van 5 januari 1815 een aankondiging waarbij alle steden en dorpen werden opgeroepen voor 1 mei 1815 bij de Hoge Raad in te leveren: "eene nauwkeurige aftekening en beschrijving van derzelver wapens, met bijvoeging van alle zoodanige opgaven,

als tot den oorsprong en de verkrijging van dezelve wapens betrekking hebben, ten einde daarop de confirmatie van den Souvereinen Vorst en de registratie van dezelve te kunnen ontvangen.”

Voor de Koninklijke erkenning van de wapens werden leges geheven. Niet elke gemeente gaf snel gehoor aan deze oproep. Het grondgebied van de huidige gemeente De Bilt werd toen gevormd door vier afzonderlijke gemeenten: De Bilt, Maartensdijk, Achttienhoven en Westbroek. Elk van deze gemeenten heeft een gemeentewapen aangevraagd. We zullen deze wapens afzonderlijk behandelen.

DE BILT

De gemeente De Bilt is ontstaan uit de gerechten Oostbroek, Overdevecht en enkele minigerechten.

Het gerecht Oostbroek werd in 1122 geschonken aan het klooster Oostbroek in oprichting, hetzelfde jaar dat de Kromme Rijn bij Wijk bij Duurstede werd afgedamd. De schenking had betrekking op de eigendom van de grond met inbegrip van het recht om tijns en tienden te heffen en erkenning van de lage rechtsmacht. De schenkingsoorkonde werd niet door de Utrechtse bisschop uitgevaardigd maar door Mathilde, gade van keizer Hendrik V. Dit is verklaarbaar door het feit dat de bisschop juist in 1122 een heftig conflict met Hendrik V had. In 1125, het jaar van institutie, heeft bisschop Godebald de schenking aan het klooster bevestigd. Het gerecht Overdevecht werd als bisschoppelijk leen uitgegeven aan particulieren. Wie de eerste concessiehouders waren is niet duidelijk. In 1321 blijkt Dideric Overdevecht de rechtsmacht, tijns en tienden van de bisschop in leen te hebben. Het is echter duidelijk dat de familie Overdevecht hier in de dertiende eeuw reeds de rechtsmacht bezat. Aan deze familie heeft het gerecht haar naam ontleend. In het begin van de veertiende eeuw hebben zij er de hofstede laten bouwen nadat zij

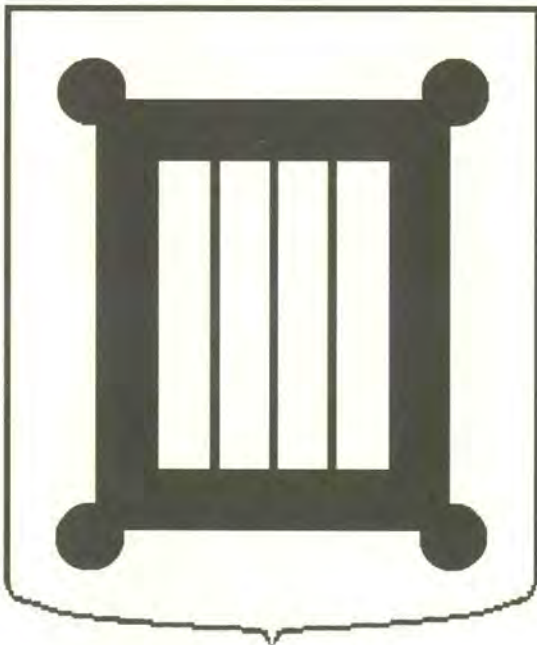
hun stamhuis ter plaatse van de huidige begraafplaats aan de Prinsesselaan hadden afgestoten. De familie Overdevecht verkocht in 1438 hun recht op Overdevecht aan de familie van Zuylen van Nijeveld. Nog in dezelfde eeuw werd het klooster Oostbroek verkregen, overigens nog altijd als bisschoppelijk leengoed. Zo kwamen beide gerechten onder het bestuur van één gerechtscollege.

Het klooster Oostbroek was gewijd aan Maria en Sint Laurentius. Tot haar opheffing in 1580 had de abt van het klooster de rechtsmacht over het gebied. Oude oorkonden van het klooster waren vaak voorzien van een lakzegel waarop Laurentius was afgebeeld. Een kloosterzegel uit 1323 toont ons Laurentius, liggende op een rooster waaronder de vlammen oplaaien. Op een zegel uit 1406 is de heilige stand afgebeeld met een rooster in zijn hand. Op een aantal abtszegels wordt Laurentius staande afgebeeld, waarbij de rechterhand op een rooster leunt. Na 1580 werd Oostbroek/Overdevecht een Statengerecht en in 1715 een ambachtsheerlijkheid. Ambachtsheren waren van 1715 tot 1744 leden van de familie Keppel en daarna van de familie Van Ewijck.

Het gerecht zegelde in de achttiende eeuw met een gevierendeeld wapen, de kwartieren 1 en 4 van zilver, beladen met een zwart rooster, de kwartieren 2 en 3 van rood, beladen met een zilveren dwarsbalk. Het genoemde rooster is het St. Laurensrooster. De herkomst van de dwarsbalk op twee kwartieren is nooit afdoende verklaard. Van 1715 tot 1744 bevatte het wapen dan nog een hartschild met het wapen van de familie Keppel, op rood drie zilveren schelpen. Na 1744 kwam het wapen van de familie Van Ewijck op het hartschild, op zilver drie rode kepers. Er werd door het gerecht ook wel gezegeld met het wapen van de schout op het hartschild. In 1791 liet de

ambachtsheer een nieuw zegelstempel vervaardigen, gevierendeeld met kwartier een in rood, beladen met een zilveren dwarsbalk, kwartier twee in wit een zwart vierkant rooster, kwartier drie op zwart drie zilveren ruiten met gouden ballen op de punten en het vierde kwartier in zwart met drie gouden staande leeuwen beladen. Het wapen met de drie gouden ballen is dat van de familie Overdevecht en verwijst naar dat gerecht. Dat met de drie leeuwen is van de familie Colenberg, een minigerecht dat hier verder onbesproken blijft.

In 1795 of 1798 werd een nieuw gerechtsstempel gemaakt met een eenvoudig rooster. Dit laatste zegel vormde de basis voor het wapen van De Bilt dat in 1816 werd vastgesteld.

Wapen: zijnde van zilver, beladen met een St. Laurensrooster van sabel (zwart). [K.B. 11 september 1816, vervallen 31 december 2000]

* Het rooster op het Biltse gemeentewapen is een attribuut van Sint Laurentius, patroon van het klooster Oostbroek. Laurentius is geboren en opgegroeid in Spanje. In Rome werd hij tot aartsdeken benoemd door bisschop Sixtus II. Ten tijde van keizer Decius

begon een vervolging van Christenen. Sixtus en Laurentius kregen het verzoek van Philippus jr., zoon van de voormalige keizer Philippus sr., om zich over het familiekapitaal te ontfemen. Zou Philippus gedood worden, dan zouden Sixtus en Laurentius het vermogen verdelen onder de behoeftige Christenen. Nadat Philippus werd gedood en Sixtus vervolgens onthoofd werd, trok Laurentius er dag en nacht op uit om armen en zieken te bezoeken. Hij gaf hun geld en verrichtte wondergenezingen. Later werd hij door keizer Decius gevangen genomen en gemarteld. Op 10 augustus van het jaar 258 werd hij op een rooster verbrand. Tijdens de verbranding zei hij tegen keizer Decius: "Zie, ellendige, mijn ene kant is gebraden; keer me nu om en eet me dan op."

MAARTENSDIJK

De gemeente Maartensdijk is ontstaan uit de gerechten Herbertskop en Oostveen. Herbertskop was een smalle ontginningsstrook gelegen tussen Overdevecht in het oosten en Oostveen in het westen. De bisschop heeft de concessie voor deze strook verleend aan particulieren. Al vroeg was de rechtsmacht met tijns en tienden als bisschoppelijk leen in handen van de familie Overdevecht. Het stamhuis van deze familie lag sinds de twaalfde eeuw ten zuiden buiten het grote ontginningsgebied, ter plaatse van de huidige r.-k. begraafplaats St. Barbara (nabij de Berenkuil). Even ten westen van dit stamhuis liep de later verlande stroomgeul van de Vecht. Vanuit Utrecht bezien lag het huis dus 'over de Vecht'. De familie speelde een belangrijke pioniersrol bij de ontginning in het Vechtgebied. In 1257 was Ludolf van Overdevecht gerechtsheer over de gerechten Overdevecht, Herbertskop en Oostveen, de eerste twee gerechten als bisschoppelijk leen, in het laatste gerecht als leen van de proost en het kapittel van de Dom. Hij mocht in deze gerechten de

schout benoemen en de tijns innen. Geldproblemen dwongen de familie in 1310 hun stamhuis aan de abdij Oudwijk te verkopen. Ook verkochten zij hun rechten op Herberts kop en Oostveen, die nu in handen kwamen van Lambert de Vries, uit welke familie deze in 1321 overgingen op Arnoud Proeys. Arnoud bezat van Herberts kop de rechtsmacht, de tijns en de tienden als leen van de bisschop. Van Oostveen had hij de rechtsmacht en de tijns in leen van het domkapittel. In 1386 werd zijn zoon Bernt Proeys tijdens een conflict met het domkapittel gedwongen zijn rechten op het zuidelijk deel van Herberts kop (tussen de Hoofddijk en de Bisschopswetering alias de Groenekanseweg) aan zijn leenheer (de bisschop) over te dragen. De bisschop gaf het vervolgens in eigendom aan het domkapittel. De rechten op de noordelijke helft van Herberts kop werden door Bernt Proeys jr. in 1404 aan het Domkapittel verkocht. Het domkapittel verkreeg dit deel echter niet in eigendom, maar als bisschoppelijk leengoed.

Oostveen was reeds vroeg eigendom van het Utrechtse domkapittel. De oudste aanwijzing hiertoe dateert uit 1164. Het behoorde tot het zgn. domproostengoed. De rechtsmacht en de tijns werden door

de domproost echter beleend aan particulieren, en we zagen hiervoor reeds de namen Overdevecht, De Vries en Proeys in dit verband. In 1386 kreeg het kapittel de eigendom over het zuidelijk deel in handen, exclusief de tienden. In 1404 kwam ook het noordelijk deel van Herberts kop onder beheer van het kapittel, dit deel echter als bisschoppelijk leengoed. Na 1404 werden de gerechten Oostveen en Herberts kop gezamenlijk verpacht aan Jan Proeys van Lichtenberg, zoon van Bernt Proeys jr., voor de pachtsom van 11 mark zilver en 25 kapoenen. Na 1449 werd het goed beleend aan de familie Van Pallaes. De belening van rechtsmacht en tijns werd beëindigd in 1518. Vanaf die tijd werd de schout rechtstreeks door kapittel en domproost benoemd en de burenspraak werd vervangen door schepenspraak. Alle inkomsten van het gerecht en de tijns vloeiden voortaan rechtstreeks in de kas van kapittel en proost.

Het gemeentewapen van Maartensdijk draagt het wapen van het kapittel van de Dom, die hier immers lange tijd de rechtsmacht beoefende. Het kapittel van de Dom was gewijd aan Sint Maarten. St. Maarten wordt sinds de zevende eeuw in Utrecht vereerd. Het is ook de schutspatroon van de stad en sinds 1277 wordt Sint Maarten op de stadszegels afgebeeld. Op de oude zegels van het domkapittel zien we Sint Maarten op z'n paard gezeten met naast of achter hem een bedelaar. Het kapittel gebruikte echter ook wel een ander zegel, met een gevierendeeld schild, op het eerste en vierde kwartier drie zesspakige raders in goud, het tweede en derde kwartier gedwarsbalkt van zilver en rood. Dit zegel treffen we ook op stukken die voor het gerecht Oostveen passeerden. De gemeente Doorn, in het verleden ook een gerecht van het domkapittel, heeft dit wapen in haar gemeentewapen laten opnemen. Het gemeentewapen van

Maartensdijk draagt echter het gewone wapen van het domkapittel, Sint Maarten te paard met een bedelaar. Mr. F. Eyck tot Zuylichem (altijd geïnteresseerd in de geschiedenis) zegt in 1840 over dit wapen: "Het wapen dezer Gemeente, zoo als het van ouds bestaan heeft, en door den Hoogen Raad van Adel is geconfirmeerd, bestaat uit een blaauw veld met het beeld van St. Maarten van zilver. Er bestaat nog, op eene boeren-hofstede in het dorp Maartensdijk, een houten beeld van St. Maarten, dat zeer oud is, en volgens overlevering uit het verbrande huis Toutenburg zou afkomstig zijn."

Wapen: van lazuur (blauw) beladen met het beeld van St. Maarten van goud. [K.B. 8 december 1819, vervallen 31 december 2000]

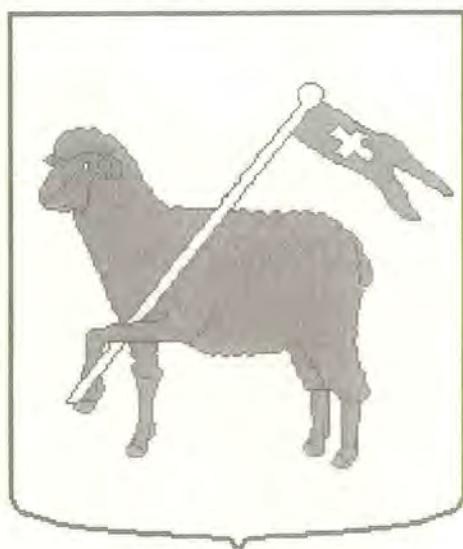
* Sint Maarten alias Martinus van Tours was de patroonheilige van het Utrechtse domkapittel. Hij werd omstreeks 316 geboren in Sabaria (Hongarije) en in Italië opgevoed. Evenals zijn vader nam hij dienst in het Romeinse leger. Toen hij in de winter van 338/339 zijn legerplaats Amiens (in het noorden van Frankrijk) binnen reed, trof hij daar een bedelaar die rilde van de kou en hem een aalmoes vroeg. Omdat Martinus geen geld bezat sneed hij met zijn zwaard zijn krijgsmantel in tweeën en gaf de

bedelaar een helft. Die nacht droomde hij dat Christus tot hem kwam, gekleed in de helft die hij had weggeschonken, zeggende: "Weet gij nog, wie Mij aldus heeft gekleed? Maarten, die tot nog toe niet gedoopt is, heeft Mij hiermede tegen de kou beschut." Maarten liet zich kort daarna dopen. Hij was prediker, stichter van de eerste kloosters in Frankrijk, en een vernietiger van heidense heiligdommen. Hij werd omstreeks 370 bisschop van Tours en overleed in het jaar 397. De heilige wordt wel als bisschop afgebeeld, maar vaker als Romeins soldaat te paard die op het punt staat zijn mantel met een zwaard in tweeën te snijden, met naast zich een kreupele bedelaar.

ACHTTIENHOVEN

De gemeente Achttienhoven is ontstaan uit het gerecht Achttienhoven. Het grondgebied werd reeds in 1085 geschonken aan het Utrechtse kapittel van Sint Jan. In deze schenking was tevens de rechtsmacht begrepen als ook de tijs en tienden. De ontginningswerkzaamheden konden overigens pas na 1122 worden gestart. Het gemeentewapen van Achttienhoven draagt het wapen van het kapittel van Sint Jan, dat immers lange tijd de rechtsmacht over het gerecht heeft uitgeoefend. Het kapittel van Sint Jan was gewijd aan Johannes de Doper, al werden vanaf het midden van de dertiende eeuw pogingen ondernomen om naast Johannes de Doper ook Johannes de Evangelist een plaats als patroon te gunnen. In de officiële beschrijving van het gemeentewapen spreekt men van 'paaslam'. Een meer correcte omschrijving zou echter zijn 'het Lam Gods', of vollediger 'het Lam Gods met de banier'. Opvallend in het wapen van Westbroek is het afwijkende kleurgebruik. Gebruikelijk is dat het Lam Gods in rood wordt afgebeeld op een zilveren veld, zoals ook het kapittel van Sint Jan deed. De banier heeft doorgaans een rood kruis op een zilveren (of witte) vlag. Het kapittel van Sint Jan had ook elders bezittingen,

bijvoorbeeld in De Ronde Venen. Het wekt dan ook geen verbazing dat Mijdrecht een vergelijkbaar wapen kreeg. Men kan zich afvragen waarom Achttienhoven niet eerder een gemeentewapen heeft laten vaststellen. Men had er aanvankelijk kennelijk weinig behoefte aan. Het aantal inwoners was overigens gering. In 1849 werden serieuze plannen uitgewerkt om Westbroek en Achttienhoven bij de gemeente Zuilen te voegen. Die dreiging heeft tot 1855 geduurd. De minister besloot uiteindelijk de plannen te laten varen. Tegen deze achtergrond is het begrijpelijk dat Achttienhoven alsnog een gemeentewapen wilde aanvragen.

Wapen: op zilver met een paaslam van keel (rood), de stok van het vaandel van zilver [K.B. 24 december 1857, vervallen 31 december 1953].

* Het lam is een attribuut van Johannes de Doper, patroonheilige van het kapittel van Sint Jan te Utrecht. Johannes was de zoon van Zacharias, een priester van de tempel te Jeruzalem, en Elisabeth, een verwante van Maria. Hij was een prediker en leidde een ascetisch leven in de woestijn. In het water van de Jordaan doopte hij allen die in een boetvaardige geest tot hem kwamen. Bij de doop van Christus zag men de Heilige Geest in de vorm van een duif uit de hemel neerdalen. Op iconografische voorstellingen houdt hij vaak een lam in

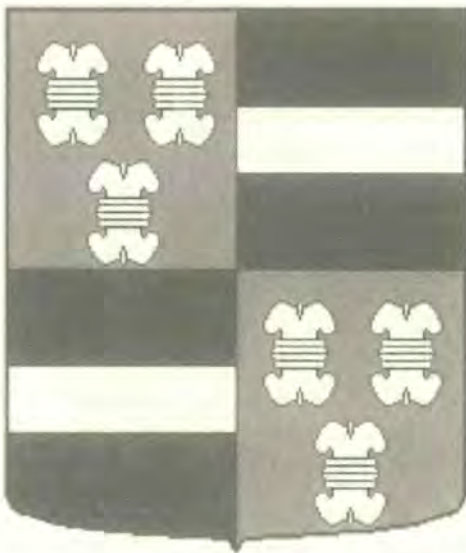
zijn armen. Het lam en de bijbehorende spreuk 'Ecce Agnus Dei' zijn ontleend aan het vierde evangelie (1:36): "En toen hij [Johannes] Jezus zag gaan, zeide hij: Zie, het lam Gods." Johannes werd op zeker moment gevangen genomen door de viervorst Herodes Antipas (zoon van Herodes de Grote). Herodes heeft Johannes later onthoofd, na een overhaaste belofte aan zijn stiefdochter Salome.

* De stok met een vlag en op die vlag een kruis vormt het christelijke symbool van de overwinning op de dood, de banier van de Opstanding. Dit symbool is afgeleid van het visioen van de Romeinse keizer Constantijn de Grote (306-337), die de adelaar op de Romeinse standaard verving door een kruisvormig embleem. Het Lam Gods wordt vaak in combinatie met de banier van de Opstanding afgebeeld.

WESTBROEK

De gemeente Westbroek is ontstaan uit het gerecht Westbroek. De ontginningsconcessie voor Westbroek werd door de Utrechtse bisschop in leen gegeven aan particulieren. Vanaf het midden van de dertiende eeuw tot 1383 was de familie Van Zuylen in het bezit van de rechtsmacht met tijs en tienden van Westbroek, dit alles als bisschoppelijk leengoed. Ook de rechtsmacht van Zuilen had zij in leen. De Van Zuylens hebben vele eeuwen een belangrijke positie ingenomen in het Sticht en daarbuiten. Het geslacht viel in vele takken uiteen die allemaal de drie zuilen van het stamwapen voeren, zij het met een grote variatie in kleur. Meestal waren dit twee zuilen boven en één zuil onder, al kwam de variant van drie zuilen naast elkaar ook voor. De drie zuilen hebben ook hun weg gevonden naar een aantal gemeentewapens zoals dat van Abcoude, Hoevelaken, Vianen en het voormalige Vleuten/De Meern en Zuilen. De familie Van Borssele heeft de rechtsmacht van Westbroek van 1383 tot 1485 in bezit gehad als bisschoppelijk leen. De

leenheren waren achtereenvolgens Frank, zoon Dirk, zoon Floris, kleinzoon Frank en tenslotte kleindochter Elienora. Veel zullen ze niet in de omgeving van Zuilen en Westbroek geweest zijn, want in Holland en Zeeland bezaten zij uitgestrekte landgoederen en vervulden zij belangrijke bestuurlijke functies. De leden van het geslacht Van Borssele waren net als de Van Zuylen in het bezit van de rechtsmacht te Zuilen en hadden daar ook eigendommen. Dirk van Borssele, die reeds kort na zijn aantreden overleed, gebruikte de zuilen van dit gerecht in zijn wapenschild. Het schild was bekroond met twee vleugels waartussen weer een zuil was geplaatst. Beide vleugels waren dan nog weer met een zuil beladen. Iedereen moest goed kunnen zien dat Dirk heer van Zuilen was. Het geslacht van Borssele was afkomstig uit Zeeland. Het stamwapen bestond uit een dwarsbalk. We vinden deze dwarsbalk terug op de gemeentewapens van Borssele en Veere.

Wapen: gevierendeeld, het eerste en vierde deel van keel (rood), beladen met drie zuilen van zilver, het tweede en derde deel van sabel (zwart) met een fasce (faas, dwarsbalk) van zilver [K.B. 11 september 1816, vervallen 31 december 1953]

* De drie zuilen op het eerste en vierde kwartier vormen het wapen van de familie Van Zuylen. Het is een zogenaamd 'sprekend wapen'.

De naam van de familie wordt met drie zuilen uitgebeeld.

* Een faas (dwarsbalk) op het tweede en derde kwartier is het wapen van de familie Van Borssele.

(NIEUW) DE BILT

De nieuwe gemeente De Bilt ligt op het grondgebied van de voormalige gerechten Oostbroek, Overdevecht, Colenberg, Herbertskop, Oostveen, Achttienhoven en Westbroek. Zie voor nadere uitleg de voorgaande paragrafen.

De op 1 januari 2001 gevormde gemeente werd gevormd door samenvoeging van de gemeenten De Bilt en Maartensdijk. Op 14 september 2000 dienden de burgemeesters van beide gemeenten een gezamenlijk verzoek in tot verlening van een gemeentewapen. Hun verzoek werd bij Koninklijk Besluit van 4 december 2000 ingewilligd.

Tijdens de voorbereidingen zijn diverse ontwerpschetsen aan de orde geweest, waarbij gezocht werd naar een combinatie van de wapens der twee fuserende gemeenten. Het is in de heraldiek gebruikelijk om bij het ontwerpen van gemeentewapens eenvoud na te streven. Het Biltse wapen had al een zekere eenvoud omdat de beeltenis van Sint Laurens in vroegere eeuwen reeds was vervangen door het simpele rooster. Het streven naar eenvoud heeft er thans toe geleid dat ook de beeltenis van Sint Maarten is vervangen door een gestileerde weergave van diens mantel. Ook het wapen van de stad Utrecht heeft zo'n zogenaamde Sint Maartensdeling, waarbij het schild diagonaal in twee kleuren is verdeeld. In Utrecht worden de kleuren rood en wit gebruikt. Het rode deel verbeeldt de mantel van de heilige en het witte deel staat symbool voor diens onderkleed dat zichtbaar wordt nadat hij de helft van zijn mantel heeft weggeschonken aan een bedelaar. In het nieuwe wapen van De Bilt is gekozen voor de kleuren blauw en

goud, de kleuren uit het wapen van de voormalige gemeente Maartensdijk. Het Sint Laurensrooster is hierover geplaatst in de kleuren zwart (op de gouden helft) en zilver (op de blauwe helft).

Een geheel nieuw element is de kroon van drie bladeren met twee parels waarmee het schild is gedekt. Een parel is in de heraldiek het teken van hoge gratie. Bij de Romeinen betekenden parels echter tranen. Wisten de Romeinen soms dat velen zouden treuren bij het verlies van hun heilige Maarten?

Wapen: Geschuind van goud en azuur (blauw) en over alles heen een Sint Laurensrooster, geschuind van sabel (zwart) en zilver. Het schild gedekt met een gouden kroon van drie bladeren en twee parels. [K.B. 4 december 2000]

SAMENVOEGINGEN, SPLITSINGEN EN GRENSWIJZIGINGEN

Gemeentegrenzen zijn allerm minst stabiel. De discussie over het wijzigen van gemeentegrenzen, het samenvoegen van gemeenten en zelfs het splitsen van gemeenten is al wat langer gaande. Hieronder volgt een beknopt overzicht over de periode 1795 tot 2001.

1795 Het gerecht Achttienhoven omvat ongeveer hetzelfde gebied als de gemeente Achttienhoven voor de grenswijziging van 1954. Het gerecht De Bilt, vanouds Oostbroek (inclusief de gerechten Overdevecht en Colenberg) omvat ongeveer hetzelfde gebied als de gemeente De Bilt voor de grenswijziging van 1896. Het gerecht Maartensdijk, vanouds Oostveen omvat ongeveer hetzelfde gebied als de gemeente Maartensdijk voor de grenswijziging van 1954. Het gerecht Westbroek omvat ongeveer hetzelfde gebied als de gemeente Westbroek voor de grenswijziging van 1954.

1798 De gerechten Achttienhoven en Westbroek worden samengevoegd tot het gerecht Westbroek.

1801 Het gerecht Westbroek wordt gesplitst tot de gerechten Westbroek en Achttienhoven.

1812 De gerechten Achttienhoven en Westbroek worden samengevoegd tot het gerecht Westbroek.

1815 De gemeente Westbroek wordt gesplitst in twee gemeenten: Westbroek en Achttienhoven.

1823 Grenswijziging waarbij Maartensdijk een stuk grond moet afstaan aan Utrecht.

1830 Grenswijziging waarbij Maartensdijk een stuk grond moet afstaan aan Utrecht.

1849 Voorstel om de gemeenten De Bilt (1589 inwoners) en Maartensdijk (1545 inwoners) samen te voegen tot de gemeente De Bilt. Het voorstel werd in 1850 afgewezen omdat de gemeenten in verschillende gerechtelijke kantons waren gelegen.

1849 Voorstel om de gemeenten Zuilen (804 inwoners), Westbroek (694 inwoners) en Achttienhoven (371 inwoners) samen te voegen tot de gemeente Zuilen. De Minister besluit in 1855 na verzet van ingezetenen om hiervan af te zien.

1896 Grenswijziging waarbij de gemeente Utrecht wordt uitgebreid met een deel van de gemeente De Bilt.

1934 Een jarenlang slepend voorstel om de gemeente Utrecht uit te breiden met delen van vele randgemeenten is door een Ministerieel besluit van de baan.

1944 Voorstel tot annexatie van de gemeente De Bilt door Utrecht. Het plan wordt in juni van dat jaar door Mussert van tafel geveegd.

1954 Grenswijziging waarbij de gemeente Utrecht wordt uitgebreid met een deel van De Bilt, Maartensdijk, Achttienhoven en Westbroek. Westbroek staat bovendien grond af aan de gemeente Maarssen. Maartensdijk verliest het gebied Steinenburg en Veldzigtstraat en omgeving aan De Bilt. De resten van de gemeente Achttienhoven en Westbroek

worden samengevoegd tot de gemeente Westbroek.

1957 Grenswijziging waarbij Maarssen nog een stuk van Westbroek krijgt. De gemeente Maartensdijk, het overige deel van de gemeente Westbroek en een klein stukje van Tienhoven worden samengevoegd tot de gemeente Maartensdijk.

1975 Grenswijziging waarbij de gemeente Utrecht wordt uitgebreid met een deel van de gemeente De Bilt.

±1995 Kleine grenscorrectie waarbij Maartensdijk enige grond in de omgeving van de Voordorpsdijk afstaat aan Utrecht.

2001 De gemeenten Maartensdijk en De Bilt worden samengevoegd tot de gemeente De Bilt.

Op de gebiedsdelen die verschillende gemeenten in de loop der jaren aan Utrecht afstonden vinden we nu ondermeer de wijken De Uithof, Rijnsweerd, Voordorp, Blauwkapel en Overvecht.

Bronnen:

- Brouwer, F.: De Wapens van Maartensdijk, Westbroek en Achttienhoven. Nummer 16 van St. Maarten, november 1997.
- Buitelaar, A.L.P.: De Stichtse ministerialiteit en de ontginningen in de Utrechtse Vechtstreek. Hilversum, 1993.
- Damsté, P.H.: Oostbroek en De Bilt e.s. Zutphen, 1978.
- Hall, James: Hall's Iconografisch Handboek. Leiden, 1992.
- Heijden J.C. van der: Cornelis van Ravenswaay (NSB), waarnemend burgemeester De Bilt 1943-1945. Nog niet gepubliceerd.
- Kruidenier, Michiel en Joost van der Spek: Maartensdijk, geschiedenis en architectuur. Zeist, 2000.
- Laarhoven, Jan van: De beeldtaal van de Christelijke kunst. Nijmegen 1992.
- Maanen, R.C.J. van: De relatie tussen Zuilen en de abdij van Oostbroek. Jaarboek Oud Utrecht 1969, pp. 73-98.
- Meijer, J.W.H.: Kleine Historie van De Bilt en Bilthoven. Bunnik, 1995.
- Perks, W.A.G.: Geschiedenis van de gemeentegrenzen in de provincie Utrecht van 1795 tot 1940. Overdruk Provinciale Almanak.
- Sierksma, Kl.: De gemeentewapens van Nederland, Utrecht/Antwerpen, 1962.
